

УДК 712.4 Доц. М.І. Шумик, канд. біол. наук – Національний ботанічний сад
ім. М.М. Гришка НАН України

ЛАНДШАФТНА АРХІТЕКТУРА В БОТАНІЧНИХ САДАХ

Ботанічні сади України є не лише науковими і природно-заповідними установами, але й повноцінними пам'ятками садово-паркового мистецтва. На прикладі національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка показано подальший розвиток територій ботанічних садів, демонстрація наявних і нових колекцій рослин неможливі без врахування сучасних принципів і методів ландшафтної архітектури.

Ключові слова: ландшафтна архітектура, ботанічні сади, садово-парковий ландшафт.

*Assoc. prof. M.I. Shumik – M.M. Grishko National Botanical Garden
of NAS of Ukraine*

Landscape architecture in botanical gardens

Botanical gardens of Ukraine are not only scientific and nature protection establishments but also valuable sights of parks and gardens art. On the example of M.M. Grishko National Botanical Garden further development of botanical garden territories, demonstration of existent and new collections of plants is impossible without consideration of modern principles and methods of landscape architecture.

Keywords: landscape architecture, botanical gardens, garden and parks landscape.

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка Національної Академії наук України є головною в нашій державі науково-дослідною установою в галузі інтродукції та акліматизації рослин, одним з найбільших садів світу, єдиною пам'яткою садово-паркового мистецтва ХХ ст. в Україні, національним надбанням, зеленою перлиною міста Києва. Сприйняття ботанічного саду як об'єкта ландшафтної архітектури забезпечують його місце розташування (з видом на Дніпро і прекрасний рельєф), колекційно-експозиційні та ботаніко-географічні ділянки.

Колекційно-експозиційні ділянки ботанічного саду створено і сформовано згідно з його цільовим призначенням, але, окрім вирішення науково-просвітницьких завдань, ці ділянки стали й об'єктами садово-паркового мистецтва. Дотримання вимог ландшафтної архітектури під час проектування і художнього оформлення території не є основною функцією ботанічного саду, але бажання продемонструвати колекції і практичні аспекти використання декоративних, переважно інтродукованих рослин, відповідно до сучасних вимог садово-паркового мистецтва, спонукає як до застосування загальних принципів проектування зелених насаджень, так і до активного пошуку оригінальних ідей, шляхів, рішень з благоустрою території та створення стійких високодекоративних фітоценозів.

Специфікою сучасних ботанічних садів є більша спрямованість уваги відвідувачів на естетичну сутність ботанічних експозицій, надання сильних позитивних емоційних вражень від ландшафту, яскравого образу рослин, їх груп та ценозів. Поряд з цим подальша розбудова ботанічного саду як об'єкта садово-паркового мистецтва не може бути вільною, оскільки обмежена такими чинниками:

- територія саду є заповідною, що зобов'язує до ведення господарської, рекреаційної та іншої діяльності в межах вимог екологічного законодавства й згідно з Проектом організації його території;
- сад є науково-дослідною установою; це вказує на наявність наукової зони в межах території саду й необхідність здійснення польових досліджень і експериментів, які своїм оформленням часто відрізняються від основного композиційного задуму облаштування певної території;
- нині ботанічний сад – це унікальний, живий ландшафтно-архітектурний об'єкт, який потребує подальшого виконання ландшафтних робіт, реконструкції ділянок та вдосконалення його просторової структури.

Крім цього, значним обмежувальним чинником розвитку експозиційних ділянок і збереження ботанічних колекцій в умовах інтенсивної рекреаційної діяльності саду є високе антропогенне навантаження на його територію.

Зважаючи на сказане вище та свій статус, колекційно-експозиційні ділянки є найбільш динамічними в своєму розвитку, потребують постійного втручання, коректив, інтенсивного догляду й адекватного реагування на вимоги сучасних досягнень в садово-парковому мистецтві. Головними критеріями, що визначають ділянку як колекційно-експозиційну, на нашу думку, є:

- багате розмаїття видового, формового й сортового асортименту декоративних рослин;
- цікаве проектне ландшафтно-архітектурне рішення й планування території земельної ділянки та різноманітність композиційних рішень;
- демонстрація колекцій рослин та влаштування нових експозицій з метою популяризації певних рослин і використання їх в декоративному садівництві;
- можливість вільного доступу відвідувачів саду до огляду рослинних колекцій та експозицій.

Вивчаючи основні типи ландшафту і експозицій в ботанічному саду й класифікуючи їх, ми керувались тим, що метою будь-якої класифікації є приведення природних і штучних явищ в таку систему, яка допомагає розумінню сутності явищ й полегшує вибір та здійснення господарських заходів відповідно до нагальних потреб. Тому, ми виділяємо низку колекційно-експозиційних ділянок центральної частини ботанічного саду, схожих за призначенням, динамікою розвитку, рекреаційним навантаженням, інтенсивністю агротехніки й, водночас, ми розглядаємо як самостійні об'єкти садово-паркового мистецтва [4]. Це Партер, Квітникова гірка, Виткі рослини, Гірський сад, Сад троянд, Гірка декоративних сукулентів, Декоративні форми деревинних рослин, що завершені у своєму становленні (але не розвитку), й декілька в стадії формування та перспективного проектування – це і Шипшини, і ділянка топіарного мистецтва. Створення й формування колекційно-експозиційних ділянок, окремих композицій і типів насаджень на сучасному етапі відбувається за критеріями екологічного, фітоценотичного, філогенетичного (систематичного) та художньо-декоративного принципів [3]. Основним принципом створення і формування високодекоративних, екологічно ефективних та антропотолерантних міських біогеоценозів ми вважаємо екологічний, що містить такі ключові методи: лісотипологічний, еколого-

факторальний, еколого-біоморфологічний, біогеоценологічний і рекультивацийно-фітомеліоративний.

У практичному аспекті прийнято, що першим етапом є максимальне відновлення початкової композиції, проектного задуму, а потім вирішують питання сучасного використання ділянки й елементів ландшафтно-архітектури. Загалом, перспективу розвитку центральної частини саду ми вбачаємо в постановці об'єднувальної ідеї для всіх колекційно-експозиційних ділянок, сформованих здебільшого в різних стилях. Складниками цієї ідеї є колір, масштаб і пропорційність, бездоганний регулярний догляд та стилізація центральної частини архітектурними формами.

Задекларований відділом ландшафтного будівництва принцип максимального збереження і відтворення історичної спадщини і здобутків попередників спонукає до вивчення історії будівництва та бережливого ставлення до витворів садово-паркового мистецтва, якими, без сумніву, є колекційно-експозиційні ділянки ботанічного саду. Водночас, беззаперечним є і те, що сучасне садово-паркове мистецтво не може повноцінно розвиватися, не ґрунтуючись на його історії, досягненнях і, можливо, невдачах. Загалом вивчення історії будівництва садово-паркових об'єктів є не лише традицією або даниною моди, але й повноцінним етапом в наших дослідженнях.

Тому хотілося б зупинитися на деяких аспектах історії ділянок ботанічного саду. Партер та "Квітникова гірка" під час будівництва ботанічного саду планувалися як одна – "Сад безперервного квітування". Куратором ділянки у 1953 р. був М.І. Орлов. Про роль "Саду безперервного квітування" він писав: "Головний вхід є найвідповідальнішою частиною ботанічного саду. Загальна площа ділянки дорівнює чотирьом гектарам, що складають партер – 2,5 га і квітникова гірка – 1,5 га. Площа партеру розбивається на 20 секторів, з центральною частиною квітника загальною довжиною 250 м і шириною 8 м, по обох боках якого проходять 5-ти метрові дороги, які являють собою головну алею з пірамідальних дубів, наприкінці якої розташована "квітникова гірка". Партер оформлюється посадками різних деревно-чагарникових рослин з доповненням до них трав'яних багатолітників. Гірка заповнюється тільки низькорослою деревно-чагарниковою рослинністю, багаторічними і літніми квітами, що сприяє розкриттю загального краєвиду з боку партеру. Кожен сектор і партеру, і гірки оформлюється з урахуванням створення безперервного цвітіння протягом усього сезону, а тому і партер, і квітникова гірка представляють єдиний комплекс, названий "Садом безперервного цвітіння"[1, 2]

У проектному завданні щодо планування ботанічного саду 1945 р. було передбачене "створення великого розарію, який представляє світову колекцію троянд", основою якого б могли бути понад 7 тис. сортів (близько 100 тис. саджанців) розарію М. Фогеля у м. Зангерхаузен (Німеччина). Але з цього розарію було придбано саджанців і живців троянд понад 13,5 тис. штук. Загалом було розроблено 3 проекти розарію. І тільки доля останнього проекту була сприятлива – майже все в розарії зроблено за цим варіантом.

У цих документах було передбачено і розсадник троянд, й окремо колекцію шипшин. У звіті за 1956 р. (архів НБС, оп.1, справа 159, арк.18) зазначено: "На основании разработанного в предыдущие годы технорабочего проекта, в 1956 г. было проведено оформление экспозиционного участка "Горка декоративных суккулентов", расчищена и подготовлена территория и высажены в грунт 60 видов суккулентов, выращиваемых в оранжерее".

В архіві НБС було виявлено також техноробочий проект ділянки, журнал інвентаризації за 1960 р., що містив уже 138 таксонів та перелік рослин зі 160 таксонів, які планувала посадити там куратор ділянки у 1960-ті рр. С.М. Приходько (оп. 1, справа 254).

Мета створення експозиційної ділянки "Виткі рослини", за М.І. Орловим, – це:

- демонстрація прийомів вертикального озеленення;
- створення маточника для подальшої інтродукції ліан в до інших регіонів та впровадження їх в зелене будівництво;
- використання колекції красиво квітучих ліан (клематисів) як бази для подальшої селекційної роботи для створення нових найбільш декоративних та стійких до місцевого клімату гібридів.

У фондах музею Історії ботанічного саду зберігаються рукописи, малюнки, креслення, фотографії Л.І. Рубцова, що стосуються проектування та будівництва "Гірського саду". На відміну від альпінаріїв тут представлені не тільки рослини високогір'я, а й більш низьких регіонів, схилів пагорбів, ярів та гірських долин. Мета створення цієї ділянки:

- експонувати рослини гірських долин, схилів рік та ярів;
- бути зразком для створення декоративного гірського саду;
- рекомендувати для сухих схилів найбільш посухостійкі декоративні рослини і методи їх komponування.

Л.І. Рубцов сподівався довести експозицію до 1000 видів і форм рослин (5). "По завершенню цих робіт, писав він, Гірський сад, його пагорби та долини мають мати найбільш повну в СРСР колекцію цих цінних рослин, а сама територія буде одним зі зразків садово-паркового мистецтва."

Підсумовуючи цей короткий історичний огляд, хочу зазначити, що наші попередники (зокрема і М.М. Гришко) не бачили майбутнього саду, перспектив розвитку його території та створення колекцій рослин без врахування вимог садово-паркового мистецтва.

Література

1. Гришко М.М. Завдання і напрямки роботи ботанічного саду академії наук Української РСР // Труды ботанического сада АН УРСР, т. 1. – К. : Вид-во АН УРСР, 1949. – С. 3-21.
2. Гришко М.М., Соколовський О.І. Ботанічний сад і його колекції. – К. : Вид-во АН УРСР, 1951. – 115 с.
3. Лаптев О.О. Інтродукція та акліматизація рослин з основами озеленення. – К. : Фітосоціоцентр, 2001. – 128 с.
4. Рубцов Л.І. Проектирование садов и парков. – М. : Стройиздат, 1979. – 184 с.
5. Рубцов Л.І. Деревя і кущі в ландшафтній архітектурі. – К. : Будівельник, 1965. – 119 с.